

ПРИМІТКИ

Специфіка пропонованих приміток обумовлена подвійним призначенням цієї книги. З одного боку, «Історія української літератури» М. С. Грушевського є величною пам'яткою української культури і має бути перевидана відповідно до цього її статусу — з мінімальним, як уже зазначалося, втручанням до авторського тексту. З другого ж боку, це не музейний експонат, а жива, талановита, надзвичайно багата думкою наукова праця, яку треба якнайшвидше повернути до вітчизняного наукового обігу. Проте потрібна вона не лише науковцям. В наш час, коли підручники старіють вельми швидко, перші три томи давньої — але аж ніяк не застарілої — праці М. С. Грушевського стануть таким необхідним нині студенту-українцю посібником з давньої української літератури, з успіхом заповнюючи фактично існуючу лакуну. Допомогти книзі виконати це друге призначення і має коментар.

Тут треба ще раз нагадати, що М. С. Грушевський писав перші томи «Історії української літератури» в тяжких умовах вимушеної еміграції, позбавлений робочої бібліотеки, яка згоріла під час громадянської війни; загинув й особистий архів ученого, серед рукописів котрого були, безперечно, й підготовчі матеріали до цієї фундаментальної праці. Все це вимусило дослідника часом посилатися на своїх наукових попередників не *de visu*, а з пам'яті, що, у свою чергу, призвело до певного збіднення бібліографічного апарату, а подекуди — й до помилок. Звідси — необхідність «розкриття» цих послань Грушевського за сучасним міжнародним науковим стандартом (виняток становлять деякі застарілі навчальні посібники). Це треба було зробити й для того, щоб студент, молодий науковець, інший читач, який зацікавиться поставленою істориком проблемою, названим ним виданням чи розвідкою, швидше зміг віднайти потрібну працю в бібліотеці, а той читач, який живе далеко від наукових книгозбірень, — одержати можливість замовити в них цю працю або її ксерокопію чи мікрофільм.

Не можна, звичайно, запліщувати очі на те, що праця Грушевського вийшла в світ майже сімдесят років тому. Отже, коментар має також дати певний компендіум сучасного стану вивчення тієї проблематики історії літератури та фольклору Київської Русі, що в ній відбилася. Тут з'ясовується новизна та оригінальність певної концепції (думки, гіпотези, інтерпретації пам'ятки) українського дослідника, доля її в подальшому розвитку історії вітчизняної літератури, пропонується прогноз — там, де це необхідно, — використання її в майбутньому. Оскільки ж чимало розглянутих Грушевським проблем української медієвістики лишаються остаточно невирішеними, автори коментаря вимушені часом викладати й власний погляд на них. Зазначено новітні видання пам'яток, а також головні дослідження, що вийшли з друку після першого видання праці Грушевського — у разі потреби стисло анотовані. Більш широкі списки літератури з відповідного питання читач знайде в запропонованих бібліографічних довідниках.

**СПИСОК
СКОРОЧЕНЬ, ЩО ВИКОРИСТАНІ В ПРИМІТКАХ**

Адрианова-Перетц. Покровская...— Библиография истории древнерусской литературы: Древнерусская повесть / Сост. В. П. Адрианова-Перетц, В. Ф. Покровская. М.; Л., 1940. Вып. 1; *Білецький*. Хрестоматія...— Хрестоматія давньої української літератури: До кінця XVII ст. / Упоряд. О. І. Білецький. 3-є вид., доп. К., 1967; ВУАН — Всеукраїнська Академія наук; ДІМ — Державний історичний музей (Москва); ЖМНП — Журнал Министерства народного просвещения (Санкт-Петербург); ЗНТШ — Записки Наукового товариства імені Шевченка (Львів); *Махновець*. Давня...— Українські письменники: Біо-бібліографічний словник: У 5 т. К., 1960. Т. 1 / Уклад Л. Є. Махновець; *Назаревский*. Библиография...— Библиография древнерусской повести / Сост. А. А. Назаревский. М.; Л., 1955; ОЛДП — Общество любителей древней письменности (Санкт-Петербург); ОЛЯ — Отделение литературы и языка АН СССР (Москва); ОРЯС — Отделение русского языка и словесности Академии наук (Санкт-Петербург; Петроград — Ленинград); ПДП — Памятники древней письменности (Санкт-Петербург); ПДПИ — Памятники древней письменности и искусства (Санкт-Петербург); ПЛДР — Памятники литературы Древней Руси (Москва) ПСРЛ — Полное собрание русских летописей. Словарь XI—XIV...— Словарь книжников и книжности Древней Руси. Л., 1987. Вып. 1; ТОДРЛ — Труды Отдела древнерусской литературы Института русской литературы АН СССР; ХИФО — Харьковское Историко-филологическое общество; ЦНБ — Центральна наукова бібліотека АН України ім. В. І. Вернадського; ЧИОНЛ — Чтения в историческом обществе Нестора-летописца (Киев); ЧОИДР — Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете; АТ — *Adrne A., Thompson S. The Types of the Folktale. Helsinki, 1961.*

На думку дослідників, початки літературознавчих знань — історії й теорії літератури як мистецтва слова — зародилися ще у давні часи. Роздуми про мистецтво слова зустрічаються у пам'ятках індійського народу — індійських ведах (X—II ст. до н. е.), у китайських — «Книзі легенд» («Шуцзін» — XIV—V ст. до н. е.), у давньогрецьких «Іліаді» та «Одіссеї» (VIII—VII ст. до н. е.) та ін.

Перші обґрунтування мистецтва та літератури як проблеми прекрасного зроблено мислителями античності — учнем Сократа Платоном (427—347 до н. е.), Арістотелем (384—322 до н. е.), Горацієм (65—8 до н. е.) та ін. Загальнотеоретичні проблеми історії й теорії літератури привертали увагу діячів епохи Відродження — Данте «Про народну мову», лекції Бокаччо про «Божественну комедію». В епоху Відродження було заново відкрито «Поетику» Арістотеля, що мало велике значення для подальшого літературознавства й історії літератури. Хоч, на думку дослідників, історія літератури існує кілька тисячоліть, література як письмова форма мистецтва слова усвідомлюється дослідниками водночас зі становленням буржуазного ладу (Гегель, 1770 — 1831).

В Україні перші історико-теоретичні, філософські праці про художню літературу створили М. Смотрицький, Ф. Прокопович, М. Довгалевський, Г. Сковорода, М. Максимович, М. Петров, В. Перетц, О. Потебня, І. Франко, М. Драгоманов та ін.

Цицерон (Cicero) Марк Туллій (106 — 43 до н. е.) — римський письменник, оратор, політичний діяч. До його творчої спадщини належать трактати (певні з них мають діалоговану форму) з риторики («Про оратора»), філософії, політики, «Про межі добра і зла», «Про природу богів». Г. С. Сковорода переклав один із його трактатів — «Про старість».

Кондрат Геснер (Gesner) — по лат. Gesnerius, (1516—1565) — «батько історії літ.», видатний учений, проф. грецької мови в Лозанні, потім філософії — в Цюріху, де він займався ще й медициною. Його праця «Bibliotheca universalis seu catalogus omnium scriptorum locupletissimus in tribus linguis Graeca Latina et Hebraica ets» (Цюріх, 1545—1555) мала велике значення для історії літератури. Він досліджував природу й типологію мов. Започаткував перший природничо-історичний музей, влаштував ботанічний сад, написав чимало досліджень у галузі медицини.

Фр. Бекон — Бекон (Васон) Френсіс (1561—1626) — англійський філософ, родоначальник англійського матеріалізму, автор теорії індукції — методу наукового пізнання, який передбачає ґрунтовне вивчення дослідних даних. Бекон в основі існування матерії бачив рух розрізнених частинок.

Поп (Pope) Олександр (1688—1744) — автор ряду поем («Досвід про людину», «Досвід про критику»), перекладів «Іліади» й «Одіссеї».

Гердер (Herder) Йоган Готфрід — (1744—1803) — німецький письменник, учень знаменитих німецьких філософів Канта, Гамана, близький друг Гете. Гердер увійшов в історію світової культури як один із відкривачів цінності духовної культури різних народів. Йому належать твердження про те, що «Іліада», «Одіссея», «Біблія» — пам'ятки народної словесності. Мойсей, на думку дослідника, такий же національний єврейський герой, як Одіссей — грецький. Гейне писав про Гердера, що для нього «усе людство було ніби однією арфою в руці великого артиста; кожний народ здавався йому окремою струною, але він розумів загальну гармонію, що витікала з цих різних акордів». Говорячи про історичний принцип висвітлення літератури, С. Грушевський має, очевидно, на увазі твори Гердера «Фрагменти про нову німецьку літературу», «Листи про вивчення теології», «Про найдревніші пам'ятники людського роду» та ін.

На працях Гердера виховувались українські учені М. Максимович, А. Метлинський.

Сталь (Stael), Сталь-Гольштейн за чоловіком, дівоче прізвище *Неккер Анна Луїза Жермена* (1766—1817) — французька письменниця, публіцист, теоретик літератури, автор численних романів, філософських та літературно-критичних творів. М. Грушевський має на увазі її працю «Про літературу, розглянуту у зв'язку із громадськими настановленнями» (1800).

Монтеск'є (Montesquien) Шарль Луї де Секонда (Secondat), барон де Ла Бред (1689—1755) — французький письменник.

Симеон Полоцький (до чернецтва Самуїл Омелянович Петровський-Ситніанович (1629—1680) — український, білоруський та російський письменник, педагог, церковний діяч, автор шкільних драм, поезій, один із організаторів слов'яно-греко-латинської академії в Москві.

Соболевський Олексій Іванович (1857—1929) — російський академік, автор ряду літературознавчих, мовознавчих та фольклористичних досліджень, упорядник збірників народнопоетичних творів.

Епіфаній Славинецький (?—1675) — український і російський письменник, дослідник, педагог, викладач Києво-братської колегії, ректор першої греко-латинської школи в Москві. Його перу належить ряд праць, окрім згаданої: «Філологічний лексикон», «Громадянство звичаїв дитячих» та ін.

Євгеній Болховітінов — Болховітінов Євфимій Олексійович (у чернецтві Євгеній) (1767—1837) — російський історик, бібліограф, археолог, митрополит Київський з 1822 року. Йому належить ідея розкопок Десятинної церкви, Золотих воріт та інших древніх пам'яток Києва.

Греч Микола Іванович (1787—1867) — російський філолог, письменник, журналіст, автор ряду романів, мовознавчих та літературознавчих праць.

Максимович Михайло Олександрович (1804—1873) — видатний український та російський учений-славист, ботанік, фольклорист, перший ректор Київського університету з 1834 року, чл. кор. Петербурзької АН.

Шевієв Степан Петрович (1806—1864) — російський критик, історик літератури, поет, академік Петербурзької АН, автор філософсько-пейзажної лірики, історичної поезії, теоретичних і літературно-полемічних статей.

Буслаєв Федір Іванович (1818—1897) — російський мовознавець, літературознавець, історик мистецтва, фольклорист. М. Грушевський, очевидно, мав на увазі його праці про історію літератури та мови Древньої Русі і фольклористичні дослідження «Про вплив християнства на слов'янську мову. Досвід історії мови за Остромировим евангелієм», «Досвід історичної граматики російської мови», «Історична хрестоматія церковнослов'янської і давньоруської мов», «Про епічне вираження української поезії», «Російська поезія 17 ст.», «Про народність у давньо-

руській літературі та мистецтві», «Російська поезія XI і поч. XII ст.», «Найдревніші епічні легенди слов'янських племен».

Піпін Олександр Михайлович (1833—1904) — російський історик літератури, академік Петербурзької АН, автор ряду праць з російського та українського фольклору, етнографії, зокрема «Історії слов'янських етнографій», тощо.

Гервінус (Gervinus) Георг Готфрід (1805—1871) — відомий німецький історик. Як учений сформувався під впливом професора Гельденбергського університету німецького історика Шлоссера Фрідріха Крістофа (1776—1861), його праця «Вступ до історії XIX ст.», перекладена російською мовою М. Антоновичем (СПб., 1864), була заборонена в Німеччині. Особливе значення мають праці Гервінуса «Принципи історіографії», «Історія німецької національної літератури», восьмитомна «Історія XIX ст.» та ін.

Сент-Бев (Sainte-Beuve) Шарль Огюстен (1804—1864) — французький критик, письменник, основоположник біографічного методу дослідження історії літератури, який підготував психологічну теорію творчості кінця XIX — поч. XX ст.

Веселовський Олександр Миколайович (1838—1906) — видатний російський учений, історик, теоретик літератури, фольклорист, автор численних досліджень історії словесності, зокрема «Історичної поетики», «Досвіду з історії розвитку християнської легенди», «З історії розвитку роману й повісті» та ін.

Костомаров Микола Іванович (1817—1885) — видатний український історик, прозаїк, поет, драматург, фольклорист і етнограф. Його перу належать збірки поезій, драматичні твори, фольклорні записи. Особливу цінність мають дослідження «Про історичне значення російської народної поезії», «Слов'янська міфологія», «Південноруські літописи, відкриті і видані М. Білозерським», «Пам'ятники старовинної російської літератури. Видані графом Григорієм Кулішовим-Безбородьком. Повісті релігійного змісту, древні повчання і послання, витягнені з рукописів Миколою Костомаровим» та ін.

Потебня Олександр Опанасович (1835—1891) — видатний український мовознавець, літературознавець, фольклорист, один з основоположників психологічного методу дослідження словесності. Говорячи про відродження уваги до давньої літератури, М. Грушевський, мабуть, мав на увазі дослідження О. Потебні «Із лекцій по теорії словесності», «До історії звуків російської мови», «Із записок по теорії словесності» тощо.

Драгоманов Михайло Петрович (1841—1895) — видатний український історик, фольклорист, літературний критик. Для висвітлення історії української літератури від давнини до сучасності особливе значення мають його праці «Малорусія у її словесності», «Новий погляд на великоруський богатирський епос», «Дві південноруські інтермедії початку XVII ст.», «До історії вірша на Україні» тощо.

«Молодик» — український літературно-художній альманах (1843—1844), видавав у Харкові й Петербурзі Іван Бецький за сприяння Г. Квітки-Основ'яненка, М. Костомарова та ін.

Вагилевич Іван Миколайович (1811—1866) — український письменник, фольклорист, археолог, учасник гуртка «Руська трійця», брав участь у виданні фольклорно-літературних альманахів «Русалка Дністровая» (1837) та «Вінок русинам на обжинки» (1846—1847).

Головацький Яків Федорович (1814—1888) — відомий український поет, фольклорист, професор Львівського університету. Учасник гуртка «Руська трійця», один із упорядників альманаху «Русалка Дністровая».

Вахлер (Wachler) Йоганн Фрідріх Людвіг — німецький історик літератури (1767—1838); найвизначніші праці: «Deutschen Vorlesungen»

über die Geschichte der Nationalliteratur», «Geschichte der historischen Forschung und Kunst», «Lehrbuch der Literaturgeschichte».

Прижов Іван Гаврилович (1827—1885) — російський етнограф, автор статей, нарисів. Крім праці, згаданої М. Грушевським (повне видання було здійснено лише 1958 р.), йому належить кілька студій над українською літературою, наприклад "Кобзар" Т. Г. Шевченка» (1857), звернення-прокламація до українського народу «Лист до громади» та ін.

«*Руська правда*» — збірник норм давньоруського права XI—XII ст., що впливав на розвиток правових законів українського, російського, білоруського та литовського феодального права в період Київської Русі. Перші списки її були знайдені В. М. Татищевим 1738 р.

«*Олегові договори*» — Договори давньоруського князя Олега (?—912), який з 879 р. князував у Новгороді при малолітньому Ігорі. Вбивши київських князів Аскольда і Діра, Олег оволодів Києвом (911 р.), здійснив похід на Візантію і примусив її підписати вигідний для Русі договір.

Платон, справжнє ім'я *Арістокл* (427—347 до н. е.) — давньогрецький філософ, засновник філософської школи — Академії в Афінах, учень Сократа. Філософська концепція Платона трактувала світ матеріальний як відображення тіні світу ідей. Світ незмінних потойбічних ідей — «Світ за Платоном» — є прообразом світу речей і метою, яких вони прагнуть. Платон відстоював ідею створення світу Богом.

Ніцше (Nietzsche) Фрідріх (1844—1900) — німецький філософ-ідеаліст, котрий в об'єктивному світі абсолютизував волю, інстинкт й інтуїцію, в основі розвитку суспільства вбачав боротьбу двох протилежних сил — сильних і слабких.

Ковалевський Максим Максимович (1851—1916) — український історик, видавець журналу «Вестник Европы», учасник енциклопедичного видання «Український народ в його минулому і сучасному». Йому належать дослідження «Нарис походження і розвитку сім'ї та власності», «Економічне зростання Європи до виникнення капіталістичного господарства», «Общинне землеволодіння в Малоросії у XVIII ст.».

Вовк (Волков) Федір Кіндратович (1847—1918) — український антрополог, археолог, фольклорист, етнограф, автор досліджень «Етнографічні особливості українського народу», «Антропологічні особливості українського народу».

Ендосмос — процес просочування із зовнішньої сфери всередину середовища.

Екзосмос — процес просочування із середовища назовні.

ПОЧАТКИ І РОЗВИЙ СЛОВЕСНОГО МИСТЕЦТВА

Підтримуючи психологічну теорію про аналогічні процеси розвитку мов і художніх образів, М. Грушевський, наголошує на синкретичності первісного мистецтва.

Шлегель (Schlegel) Фрідріх (1772—1829) — німецький історик літератури, критик, поет, філософ, мовознавець. М. Грушевський цитує його працю «Розмова про поезію» (1800).

Вундт (Wundt) Вільгельм Макс (1832—1920) — німецький психолог, філософ-ідеаліст, фізіолог, мовознавець, один із засновників експериментальної психології.

Розвій і диференціація словесності

Гіпотезу М. Грушевського підтверджують праці інших дослідників: Е. Тайлора «Первісна культура», Д. Д. Фрезера «Золота гілка», «Фольклор у „Старому завіті“» та ін., В. Я. Проппа «Історичні корені чарівної казки» та ін.

СОЦІАЛЬНА І КУЛЬТУРНА ОБСТАНОВКА УКРАЇНСЬКОЇ ТВОРЧОСТІ

Розділ присвячений відомому українському ученому-історичу, етнографу, фольклористу, професору Київського університету Антоновичу Володимирі Боніфатійовичу (1834—1908).

Чорноморсько-дунайська доба. Боротьба культур

Для вченого, котрий через відсутність незаперечних наукових доказів лише проектує певні припущення про дійсний стан життя людей в ту чи іншу епоху, особливо важлива відмова від категоричності, вибір стилю роздумів, як, наприклад, робить це М. Грушевський, описуючи писемну традицію східних слов'ян. Аналізуючи величезну історію кочівництва численних племен, які населяли тоді землі теперішньої України та сусідні з нею, зокрема причорноморські та придунайські, він наголошує на синкретизмі культур Чорномор'я, відголоски яких знаходимо сьогодні у творах фольклору, в естетичному, художньому мисленні нашого народу, в типології поезики фольклорних жанрів різних націй.

Доба киево-галицько-волинська та її пізніші відгомони

Ця тема глибше і конкретніше знайшла своє втілення в «Історії України-Руси». У даному томі цей розділ ілюструє класові та національні суперечності, котрі відбувалися на українських землях із середини X ст. до середини XIX ст. За ці десять століть народ сформувався на території України в національне ціле у вимушеному спілкуванні з багатьма традиціями інших народів, що полишило слід у творах різних жанрів, типології художніх образів, мовному масиві, символіці тощо.

Поza сумнівом, різні релігійні впливи — православ'я і католицизм — не пройшли безслідно для міфологічного мислення, ритмічної організації, так би мовити, «архітектури» фольклорних творів.

Таким чином, М. С. Грушевський цілком логічно підводить ґрунт для наступного питання в аналізі фольклорно-літературної історії України.

СТАРШІ ВЕРСТВИ УКРАЇНСЬКОЇ УСНОЇ ТРАДИЦІЇ

Дослідження міфологічного мислення на полі конкретної історії формування і життя нації, реконструкції її мовного світу у зв'язку із психологією мислення належить саме видатному українському вченому О. Потебні.

Золя (Zola) Еміль (1840—1902) — французький письменник, розробив теорію натуралізму (праці «Романісти-натуралісти», «Експериментальний роман» тощо), втілював її у своїх творах «Жерміналь», «Пастка» тощо). Уже в 70-х роках минулого століття навколо Золя сформувалася натуралістична школа: Г. де Мопассан, Ж. К. Гюїсманс, А. Сеар, Л. Енник, Е. де Гонкур, А. Доде та ін.

Штейнгаль (Steinthal) Гейман (1823—1899) — німецький філософ і мовознавець, один із основоположників психологічного методу в мовознавстві.

Гумбольдт (Humboldt) Вільгельм (1767—1835) — німецький мовознавець, один із засновників Берлінського університету, прихильник психологічного методу в мовознавстві, основоположник порівняльно-історичного методу вивчення мов.

Відгомони творчості родоплемінних часів

Цінність цього розділу перш за все в спробі проаналізувати поетичну структуру і належність до певної традиції обрядової, ліричної та історичної поезії з погляду музикознавчого. Порушуючи притаманну фольклористично-літературознавчим дослідженням форму, взявши на озброєння музикознавчий метод досліджень Ф. М. Колесси, М. С. Грушевський переконливо доводить оригінальність, «місцевість» української ліричної традиції, наявність у найдавніші часи кількох типових форм творчості обрядової поезії та речитативних жанрів — замовлянь, голосінь і героїчних «слів» — величань, епічних жанрів — дум.

Традиції музикознавчого дослідження історії народної поезії, народної епохи, започаткованої в минулому М. Лисенком, Ф. Колесою, О. Колесою, О. Потебнею, М. Грушевським, розвинулися в пізніші часи. Чимало відповідей на поставлені проблеми, крім наукових джерел, наведених ученим, можна знайти у таких дослідженнях: *Гнатюк В. М.* Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності // *Гнатюк В. М.* Вибрані статті про народну творчість. К., 1966; *Гордійчук М. М.* Про музичні особливості народних дум та історичних пісень // *Історичний епос східних слов'ян*. К., 1958; *Іваницький О. І.* Композиційні особливості взаємодії слова і музики в українській народній пісні: Автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства. К., 1972; *Лященко І. Ф.* Національні традиції в музиці як історичний процес. К., 1973; *Грица С. Й.* Мелос української народної епіки. К., 1979.

Глюк (Gluck) Хрестоф Віллібальд (1714—1787) — чех за національністю, представник віденської класичної школи, реформатор опери XVIII ст., автор опер «Орфей і Еврідіка», «Іфігенія в Тавриді» тощо.

Пісня про Стефана-воєводу «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш» докладно аналізується І. Я. Франком у його «Студіях над українськими народними піснями»: *Франко І. Я.* Твори; В 50 т. К., 1983. Т. 43.

Перетц Володимир Миколайович (1870—1935) — російський та український історик літератури, академік Петербурзької АН, дослідник давньоруської і давньої української літератури, фольклору, палеографії, текстології, методології літератури тощо.

Соболевський Олексій Іванович (1857—1929) — російський учений, мовознавець, фольклорист, дослідник літератури, академік Петербурзької АН.

Обрядові дії

Даний розділ автор «Історії української літератури» розглядає з погляду міфологічної психології давньої людини. М. С. Грушевський зауважує, що цінними тут є праці англійського етнолога Д. Д. Фрезера, в яких цитується й український етнографічний матеріал. Учений мав на увазі видане в минулому столітті (1890), нині перевидане (в 30-х і 80-х роках ХХ ст.), дослідження про походження релігій народів світу «Золота гілка», Матеріали, зібрані англійським етнологом, стали основою багатьох досліджень пізнішого часу, зокрема праці В. Я. Проппа «Історичні корені чарівної казки», «Весняно-літні календарні обряди росіян, українців, білорусів» В. К. Соколової, «Зимова календарна поезія західних і східних слов'ян» В. К. Виноградової, «Величальні пісні українського народу» О. І. Дея тощо.

Молитви і заклання

Бібліографічний матеріал, поданий М. Грушевським до цього розділу, досі залишається найбагатшим з погляду фольклорних записів. На жаль, через вульгарно-соціологічну течію в радянській фольклористиці, боротьбу з міфологічними жанрами, релігією та замовчування багатьох жанрів, у котрих у тій чи іншій мірі проявлялися мотиви релігійні, замовляння, а тим паче молитви, фактично вилучалися з фольклористичного обігу; в підручнику для вузів «Українська народна поетична творчість» (К., 1965) вони розглядалися як винятково поетичні твори з утилітарним, переважно господарським або політичним характером (антикріпосницькі, антипанські). Грушевський коментує поданий матеріал з погляду історичних впливів, не намагаючись реставрувати їхню ритміку, символічне значення окремих розділів, поетичний склад, котрий зумовлює той лікувальний ефект, якого досягає замовляльний. З розвитком природничих наук, психології як одного з продуктів людської і космічної енергії постає потреба вивчати замовляння і молитви у їх ритмічній, поетичній організації, як одного із факторів організації біоенергії людини. Фактично досі ніхто не дав такої повної характеристики цих жанрів.

Міллер Всеволод Федорович (1848—1913) — російський фольклорист, мовознавець, етнограф, академік Петербурзької АН.

Похоронна обрядовість і голосіння над помершими

В українській фольклористиці і до М. С. Грушевського, і після нього похоронна обрядовість і голосіння — одла із найменш вивчених матеріалів.

Страх людини перед смертю, марновірство, викликане цим страхом, з одного боку, і релігійні правила поведінки — з іншого, не дозволяли відтворювати похоронні плачі без померлого, бо це могло викликати нову смерть, розгнівити бога або померлого, тощо. А в час похорону записувачу важко дослухатися до тексту голосіння. Саме тому в різних збірниках фольклору мало голосінь.

Аналізуючи наявний матеріал, М. С. Грушевський знову ж намагається залучити порівняльний аналіз близьких міфологічних форм — замовлянь, молитов, з'ясувати конкретні історичні обставини, що зумовили появу певних символів у голосіннях. Важливим у даному розділі є той науковий апарат, на який посилається учений і який з відомих історичних обставин ХХ ст. не фігурує у працях дослідників радянської доби.

Леві-Брюль (Levy-Brule) Люсьєн (1857—1939) — французький соціолог, психолог та етнограф. М. С. Грушевський має на увазі його праці «Психологія диких народів», «Думки первісних народів» тощо.

Робоча пісня

Висновки М. Грушевського про українські народні трудові пісні як такі, що не відіграють уже ритмічно-організаційної ролі, а лише співаються принагідно — під час певної роботи або в обрядових діях, цілком правомірні. Багата обрядова палітра, емоційне забарвлення, нерідко класові мотиви свідчать про досить пізній період їх існування, а то й створення.

Пісня, котра за змістом близька до російської «Дубинушки», справді тісно пов'язана з процесом праці — забиванням паль на ріці — і «призначалася» для колективного виконання з метою організації роботи.

Проте вона не може бути визначальною, як досі писалося у розділі «Трудові пісні» (Українська народна поетична творчість. К., 1965), для характеристики цього жанру у фольклорі українського народу, оскільки є фактично одиничним ілюстративним матеріалом.

Милорадович Василь Петрович (1846—1911) — український фольклорист, етнограф, автор досліджень народної медицини, демонології, публікатор українських народних замовлянь, легенд тощо.

Квітка Климентій Васильович (1880—1953) — український музикознавець-фольклорист, автор досліджень про українські народні пісні. Записував народні пісні з голосу Івана Франка та своєї дружини Лесі Українки.

Прозова традиція

Дослідника М. Грушевського передусім цікавлять історичні факти мандрування культури тієї людності, котра населяла певну територію, зумовила ті чи інші погляди на життя, виражені через міфологічне, символічне мислення.

Історичний принцип розгляду різних давніх контактів народів пояснює ту спільність, типологічність ряду мотивів, образів легендарного, казкового епосу, загадок і прислів'їв, які ми відкриваємо для себе, порівнюючи відповідні жанри різних народів. Відомо, наприклад, що тваринний казковий епос різних народів, вигоки якого приписують езопівській традиції, типологічний майже в усіх азіатських і європейських країнах і несе в собі відголоски древньоіндійської збірки «Панчатантра».

Для міфологічної легенди як жанру характерний прийом художнього паралелізму, розрахований на емоційну, співчутливу реакцію слухача. Вона вільніша у своїх художніх модифікаціях, ніж казка, бо передбачає варіантність мотивів перетворення людей у різні рослини, тварини, урочища тощо. Саме тому легенди «національніші»: вони прив'язані до конкретних місць, регіональних особливостей, фауни, флори тощо.

Гнатюк Володимир Михайлович (1879—1926) — видатний український фольклорист, етнограф, чл.-кор. Петербурзької АН, автор досліджень у галузі фольклористики, мовознавства, збирач усіх жанрів фольклору, укладач збірок «Коломийки», «Гаївки», «Колядки і щедрівки», «Знадоби до української демонології», «Українські народні байки» тощо.

Дашкевич Микола Павлович (1852—1908) — український і російський літературознавець і фольклорист, академік Петербурзької АН, проф. Київського університету.

Медієвістика — розділ історичної науки, предметом якого є історія Західної Європи середніх віків.

Чубинський Павло Платонович (1839—1884) — видатний український фольклорист, письменник, юрист, нагороджений золотою медаллю Російського географічного товариства і медаллю Міжнародного конгресу в Парижі за семитомне видання фольклору «Праці етнографічно-статистичної експедиції Російського географічного товариства в Західно-Руський край» (1872—1878).

Рудченко Іван Якович (1845—1965) — відомий український письменник (псевдонім *Іван Білик*), критик і фольклорист. Упорядник першої окремої збірки українських народних казок «Народні південноруські казки» (1869; 1970), уманських пісень тощо.